

כתב עת אלקטרוני
בהוצאת המכללה האקדמית לחינוך ע"ש דוד ילין, ירושלים

גליון מס' 5 מאי 2015

ניתן לקריאה באתר המכללה:
<http://www.dyellin.ac.il>

השימוש בכינוי גוף כמשקף מעורבות של שפה דבורה בכתיבתם של תלמידים

עירית השכל שחם וריקי תמיר

השימוש בכינויי גוף כמשקף מעורבות שפה דבורה בכתיבתם של תלמידים

עירית השכל שחם וריקי תמיר¹

תקציר

הלשון הכתובה והלשון המדוברת שונות זו מזו. יש לכך ביטוי באמצעים הלשוניים הננקטים בכל אחת מהן. אחד המאפיינים המבחינים בין טקסט כתוב לטקסט דבור, הוא אופן השימוש בכינויים בכלל ובכינויי גוף בפרט. מטרת מחקר זה לעמוד על דרכי השימוש בכינויי הגוף בכתיבה של כותבים טירונים (תלמידים) בהשוואה לכותבים מומחים (עיתונאים). הנחת המחקר הייתה שדווקא מילות הפונקציה הקצרות, שבדרך כלל אינן זוכות לתשומת לב משמעותית, הן אמצעי יעיל להערכת הסגנון בטקסט בגלל תפוצתן הרבה בשיח ומגוון תפקידיהן. קורפוס המחקר כלל 107 חיבורים של תלמידי כיתה י"ב, שכתבו חיבור טיעון, ו-18 מאמרי דעה מהעיתונות. מן הממצאים עולה כי טירונים משתמשים בכינויי גוף שלישי ובכינויים חבורים (שאינם נושא, נשוא ואוגד), פחות ממומחים, כלומר הם משתמשים פחות ממומחים בתפקיד הקישורי של כינויי הגוף, המאפיינין שפה כתובה. לעומת זאת, בהקשרים המאפיינים את הלשון המדוברת, הם משתמשים בכינויי הגוף באופן בולט יותר ממומחים. הממצאים שופכים אור אחת מנקודות התורפה הבולטת ביותר בכתיבתם של תלמידים: מעורבותה של השפה המדוברת בשפה הכתובה, ומצביעים על הסגולה המיוחדת שיש בקטגוריית כינויי הגוף להערכת סגנון הכתיבה של תלמידים. תאריכים: כתיבה; לשון מדוברת; כינויי גוף

הקדמה

שליטתם של בוגרי מערכת החינוך בארץ בכתיבה בשפת אמם, נבחנת בעיקר ביצירת טקסט עיוני. בניית טקסט עיוני נחשבת אחת המטלות המורכבות ביותר (Bereiter & Scardamalia, 1987; Elbow, 1973; 1981; 1986; 2000; Hayes, 1980; Flower, 1980; Kress, 1982; Rijlaarsdam et al., 2005), שכן על הלומדים להפריד בהצלחה בין הצורות והפונקציות השונות של לשון הדיבור, לבין אלה של לשון הכתב. נוסף על כך, יש צורך בהפעלת יכולות קוגניטיביות מוגברות (Flower & Hayes, 1981; Hayes, 1996; Ravid & Tolchinsky, 2002). אחת הסיבות המרכזיות לקשיים בביצוע מטלת כתיבה, נעוצה בעובדה שבזמן שיחה הנמען נמצא, ואילו בזמן כתיבה הוא נעדר (Bereiter & Scardamalia, 1987; Briton, 1970; Moffet, 1968). היעדרות הנמען יוצרת קושי, משום שעל הכותבים להתאים את הלשון לצרכים שלו. כדי להצליח במשימה כזו, יש צורך בבשלות קוגניטיבית. קושי זה מסביר גם את ההבדלים בין כותבים מיומנים לבין כותבים טירונים בתהליך הכתיבה (Bereiter & Scardamalia, 1987). השפה הכתובה שונה מן השפה המדוברת. לכל אחת מהן תפקידים שונים, הקשרים שונים ולכן גם דרכים שונות להעביר באמצעותן מסרים (פלד, 1996). לשפה הכתובה אופי רציף, ואילו לשפה המדוברת אופי קטוע. הכתיבה מתבצעת בנסיבות של בדידות, ולעומתה הדיבור מתרחש בסביבה של הידוד חברתי. על כן, השפה הכתובה מאופיינת באופי מנותק, ואילו השפה המדוברת מאופיינת במעורבות (Chafe, 1985). בשפה הכתובה אפשר למצוא אפיונים דקדוקיים, תחביריים ולקסיקליים שונים מאלה שבשפה המדוברת (Halliday, 1989). הקביעות והתמידיות של הטקסט הכתוב לעומת הארעיות והחמקמקות של הטקסט הדבור, מתוות את אופיין של שתי האפנויות: השפה המדוברת מתרחשת כל העת, ועל כן היא משתנה ללא הרף; בטקסט הכתוב יש ניסוח "בדיעבד" של ההתרחשויות, המשמר ומקבע את הדברים (Chafe, 1985).

1 ד"ר עירית השכל שחם, ראש חוג ללימודי הלשון העברית, המכללה האקדמית ע"ש דוד ילין
ד"ר ריקי תמיר, מכללת אחוה.
המחברות מודות מקרב לב לתמר שטרנטל ולברטה טסלר על הייעוץ הסטטיסטי.

אחד המאפיינים המבחינים בין טקסט כתוב לבין טקסט דבור הוא אופן השימוש בכינויים בכלל ובכינויי גוף בפרט (בורוכובסקי בר אבא, תש"ע; Biber et al., 1999). כינויי הגוף הם יסודות לשוניים מבניים התלויים בנסיבות השיח (Harwood, 2005), והם מתייחסים לדובר (גוף ראשון), לנמען (גוף שני) ולאובייקטים או לאנשים אחרים (גוף שלישי). כינויי גוף ראשון ושני, מסמנים מאוזכרים מחוץ לטקסט ומשמעותם מובנת מתוך ההתייחסות להקשר. באמצעותם בא לידי ביטוי קשר הדוק אל ההקשר הנסיבתי ואל נקודת תצפית סובייקטיבית. הכינויים בגוף ראשון ובגוף שני משמשים בעיקר במצב הקנוני של המבע, כלומר בשיחה, שבה מתקיימת קרבה מקסימלית אל ההקשר הנסיבתי (בורוכובסקי בר-אבא, תש"ע; Levinson, 1992; Lyons, 1978). בלשון הכתובה השימוש בגופים ראשון ושני הוא אמצעי ליצירת אפנות אוכלית (ניר ורועה, תשנ"ג; Fowler, 1991) או אמצעי להדגשת נוכחות הדובר בטקסט וליצירת תחושת שיתוף וריגושות בשיח (הורביץ, 1999; לבנת, תשע"א).

כינויי גוף שלישי יכולים לרמוז לעבר ישות חוץ-טקסטואלית, אך בלשון הכתובה הם בעיקר כינויים אנדפוריים, פנים-טקסטואליים. תפקידם הוא בעיקר ליצור קישוריות. הם משמשים בדרך כלל ככינויים אנפוריים המוסבים לאחור ומאזכרים מחדש ישות שכבר הוכנסה לשיח קודם לכן בצורה מילולית מלאה. רווחים פחות הם הכינויים הקטפוריים, הרומזים ליסוד לשוני בהמשך הטקסט (אזר, תשנ"ה; בורוכובסקי בר-אבא, תש"ע).

כינויי הגוף יכולים להימצא ככינויים פרודים או ככינויים חבורים (Glinert, 1989). כינויי הגוף הפרודים כוללים כינויי גוף עצמאיים, לדוגמה 'אני', 'אתה', 'הם', והם מתפקדים מבחינה תחבירית כנושא, כנשוא או כאוגד (בגוף שלישי). כיום, בלשנים נוטים להסביר את בחירת הדובר בכינוי הגוף הפרוד לא רק בשיקולים תחביריים אלא בשיקולים פרגמטיים. כינויי הגוף יכולים לסייע לחשוף את הדרך שבה כותבים מיומנים בונים את יחסיהם עם קוראיהם ועם קהילת השיח (Kuo, 1999), למשל השימוש בכינויי גוף ראשון מאפשר לכותבים למצב את עצמם בקהילת השיח שאליה הם משתייכים (Hyland, 2002). נוסף על כך, כינויי גוף ראשון וגוף שני לפני פעלים המכילים כינויים אלה (אני שמרתי; אתם דיברתם) יכולים לתפקד כדרך לשמירת תשומת הלב של הנמען והקשר אתו בשיחה, או לציין מעבר לנושא חדש (פולק-יצחקי, תשס"ה; Ariel, 1990). גוף שני יכול לתפקד כ"פסאודו נוכח", למשל: "אתה שומע את הקריאה, אבל אתה לא יכול לענות" (הורביץ, 1999: 86), וכך לסמן גם את הסתמי המכליל (הורביץ, 1999; לבנת ויצבי, תשע"ג). הכינוי האוגד (הוא, היא, הם) יכול לשמש אמצעי לכוון את הדיבור (הילד הוא גדול) (הלוי, תשס"ו; בורוכובסקי בר-אבא, תשס"ט). כינויי הגוף החבורים, כגון 'ו' (כמו ב'תפיסתו'); 'ו' (כמו ב'שלחתי'); 'הם' (כמו ב'בהם') מתווספים לשם עצם, לפועל² או למילות יחס. השפה העברית מאפשרת להשתמש במבנה סינתטי (כדוגמת ילדך) או אנליטי (כדוגמת הילד שלך) בהצטרפות הכינויים לשם ולפועל. הבחירה באחד ממבנים אלה תלויה, בדרך כלל³, בסגנון האישי ובמשלב הלשוני.

מטרת המחקר והקורפוס

מטרת מחקר זה היא לעמוד על דרכי השימוש בכינויי הגוף בכתיבת טיעון של תלמידים (להלן גם "כותבים טירונים"⁴) ולבחון את יעילותם בהערכת סגנון הכתיבה. ייתכן שדווקא מילות הפונקציה הקצרות, שבדרך כלל אינן זוכות לתשומת לב משמעותית, הן אמצעי יעיל להערכת רמת הלשון בטקסט, בגלל מגוון התפקידים התחביריים⁵ והסגנוניים שיש לכינויי הגוף ולנוכח התפוצה הרבה שלהם בשיח.

- 2 התווספות כזו נדירה בעברית בת-זמננו (מוצ'ניק, תשס"ו; רוזן, 1977).
- 3 אורנן (תשכ"ט) הראה כי לעתים השימוש בכינוי האנליטי אינו החילוף החופשי של הכינוי הסינתטי, למשל במילים לועזיות, בשמות פרטיים, בצירופים קבועים.
- 4 התייחסנו לתלמידים אלה כאל כותבים טירונים, שכן הם חסרי ניסיון עקיב ורציף בכתיבת מאמר טיעון. הם עסקו בכתיבה בצורה ממוקדת, רק בשנת הלימודים שבה נערך המחקר.
- 5 במסמך סטנדרטים להערכת כתיבה בכיתה ז', שנכתב על ידי רביד ושלום (2012: 111) הובאו פריטים מורפו-מילוניים לציון רמת כתיבה גבוהה. יש התייחסות רק ל"כינויים חבורים לא מחויבים" (אופציונליים). להנחתנו, גם כינויי גוף במצבים אחרים משפיעים על רמת הכתיבה.

במחקר זה נבדק השימוש⁶ בכינויי הגוף בכתיבתם של התלמידים בהשוואה לכתיבתם של העיתונאים (להלן גם "כותבים מומחים" וגם "הנורמה"⁷). ההשוואה עשויה להאיר את ההקשרים הספציפיים שבהם ניכרים הבדלים בין כותבים טירונים לכותבים מומחים ולהצביע על ההבדל ברמת המעורבות של שיח דבור (Tannen, 1985) בכתיבתם של תלמידים לעומת הנורמה המצופה (עיתונאים).

קורפוס המחקר כולל 107 חיבורים של תלמידי כיתה י"ב שנכתבו (בשנת 2006)⁸ בתהליך הכנתם לבחינת הבגרות בחיבור עברי. היקף הכתיבה עמד על 800-1000 מילים. לצורך ההשוואה ליקטנו 18 מאמרי דעה של עיתונאים קבועים ושל סופרים, משני עיתונים נפוצים בישראל: "ידיעות אחרונות" ו"הארץ". מרכיבי הלשון ששימשו בסיס למחקר הם בעיקר רכיבים שנמצאו מבחינים בין אפנויות לשון בספרות המחקר (אורנן, תשכ"ט; בורוכובסקי בר-אבא, תשס"ט; תש"ע; מוצ'ניק, תשס"ו; Biber et al., 1999; Harwood, 2005).

השיטה

במחקר זה נעשה שימוש במתודולוגיה משולבת. חלק מהמחקר הוא איכותני, ומתבסס על תיאור תופעות בולטות שנצפו בידי החוקרות, כמו גם על ראיונות עם מורות ומדריכות בתחום הוראת הלשון. רוב המחקר כמותי. כינויי הגוף השונים נספרו בכל אחד מן החיבורים של התלמידים או הכתבות העיתונאיות, ומוינו לקטגוריות (ראו להלן). מספר ההיקריות של הכינויים בקטגוריות השונות השווה בין התלמידים לבין העיתונאים. לשם ניתוח כמותי השתמשנו בכלים סטטיסטיים, כגון שכיחויות, מבחני t ומבחני מאן וויטני להשוואת ממוצעים בין קבוצות. כל טקסט נקרא ונותח. כל הכינויים שבכל חיבור מוינו לפי גוף ולפי מצב צורני-תחבירי. התייחסנו לקטגוריה נפרדת של כינויים בצירופים קבועים. המיון לפי גוף התבצע בהתבסס על שתי קטגוריות עיקריות (גופים ראשון ושני וגוף שלישי) ותת-קטגוריות המסמנות באופן מיוחד אפנות דבורה (בורוכובסקי בר-אבא, תש"ע).

כינויי גוף שלישי:

- כינויי גוף נושאים בפסוקית זיקה;
- כינויי גוף אוגרדיים לפני שם תואר;
- כינויי גוף הצמוד ל'זה' (זהר);
- כינויי גוף שלישי במבנים תחביריים מיוחדים ממוקדים, מסוג מבני ייחוד או מבנים מבוקעים.

כינויי גוף ראשון וגוף שני:

- כינויי גוף ראשון וגוף שני פרודים בצמוד לפועל נטוי.

בהתייחס למצב הצורני-תחבירי, מיינו לשתי קטגוריות עיקריות (כינויים פרודים וכינויים חבורים) ותת-קטגוריות המסמנות במיוחד אפנות לשונית.

כינויי גוף פרודים:

- כינויי נושא אנפוריים בפסוקיות עצמאיות.

6 הגישה במחקר זה היא מתארת. אין במחקר זה כוונה לבחון את מאפייני הכתיבה מבחינת התקינות הלשונית.
7 התייחסנו לעיתונאים אלה כאל כותבים מומחים, שכן הכתיבה היא מלאכתם, פרנסתם, והם מופרים ככותבים בעולם העיתונות הפובליציסטית.
8 הכיבורים נלקחו מקורפוס רחב יותר ממחקרה של עיריית השכל-שחם (2010), ונדגמו באקראי.

כינויי גוף חבורים:

- כינויים סינתטיים.

כינויי גוף בצירופים קבועים:

כינויי גוף בצירופים קבועים שמידת הצמידות שלהם לגרעין היא רבה במיוחד, עד שהכינוי נתפס כחלק בלתי נפרד ממנו.

הממצאים

תיאור הממצאים יתבצע לפי הקטגוריות השונות שצוינו לעיל, ויסרטט את ההבדלים בין כותבים טירונים (תלמידים) לבין הנורמה הבאה לידי ביטוי בכתיבתם של מומחים (עיתונאים).

השערת המחקר מניחה קיומו של הבדל בשימוש בכינויים בין כותבים טירונים לכותבים מומחים. קורפוס החיבורים של התלמידים הושווה לקורפוס המאמרים של העיתונאים. להלן סטטיסטיקה תיאורית של הקטגוריות המרכזיות בחיבורי התלמידים ובמאמרי העיתונאים. בלוח 1 מוצגת השכיחות הכוללת של הקטגוריות המרכזיות במאמרי העיתונאים ובחיבורי התלמידים.

לוח 1. שכיחות כוללת של קטגוריות מרכזיות במאמרים ובחיבורים

משתנה	כותבים טירונים – תלמידים n=107	כותבים מומחים – עיתונאים n=18
סך כל המילים	30,549	8,781
סך כל הכינויים	2,181	709
סך כל הכינויים בגופים ראשון ושני	715	183
סך כל הכינויים בגוף שלישי	1,427	517
סך כל הכינויים הפרודים	907	176
סך כל הכינויים החבורים	806	403

מהתבוננות בלוח 1 עולה כי סך כל המילים בחיבורי הכותבים הטירונים היה 30,549 וסך כל המילים במאמרי העיתונאים היה 8,781. בשתי קבוצות הכותבים שכיחותם של היקרות כינויי גוף שלישי הייתה הגבוהה ביותר. עם זאת, שכיחות ההיקרות הנמוכה ביותר של כינויים בקרב התלמידים, הייתה של כינויי גופים ראשון ושני, ואילו בקרב כותבים מומחים, של כינויים פרודים.

בלוח 2 מוצגים הממוצעים, סטיות התקן, ערכי מינימום וערכי מקסימום של מספר המילים (לחיבור או למאמר), מספר הכינויים ושיעורי כינויים מתוך סך כל המילים בחיבורי התלמידים ובמאמרי העיתונאים.

לוח 2. ממוצעים, סטיות תקן, ערכי מינימום ומקסימום של מספר המילים, מספר כינויים ושיעורי כינויים מתוך סך כל המילים בחיבורים ובמאמרים

משתנה	כותבים טירוניים – תלמידים n=107				כותבים מומחים - עיתונאים n=18			
	ממוצע	ס"ת	מינימום	מקסימום	ממוצע	ס"ת	מינימום	מקסימום
מספר המילים	285.5	132.91	92	752	487.83	71.07	400	600
מספר הכינויים	20.40	12.43	3	59	39.40	10.00	23	55
שיעור הכינויים בחיבור	7.01	2.42	1.63	13.73	8.26	2.62	5.11	13.75
שיעור הכינויים בגופים ראשון שני	2.22	2.09	0	10.89	2.17	1.84	.33	7.00
שיעור הכינויים בגוף שלישי	4.67	1.92	0	9.20	6.00	2.08	3.11	10.13
שיעור הכינויים הפרודים	2.99	1.41	.29	7.78	2.09	1.58	.36	6.75
שיעור הכינויים החבורים	2.52	1.26	0	6.90	4.64	1.65	2.44	9.07

הערה: הערכים של משתני 'השיעורים' בטבלה חושבו בהתבסס על ציונים אחוזיים (טווח 0-100) המבטאים את שיעור היקרותם של הכינויים השונים מתוך סך כל המילים בטקסט. שיעורם של הכותבים הטירוניים שלא עשו שימוש כלל בכינויי גוף ראשון ושני – 8.4%, בכינויי גוף שלישי – 1.9% ובכינויים חבורים – 0.9%. משתתפים אלה נכללו בחישוב הערכים המוצגים בטבלה.

מהתבוננות בלוח 2 עולה כי ממוצע אורך החיבור של התלמידים (ממוצע: 285.5, סטיית תקן: 132.91) נמוך מזה של עיתונאים (ממוצע: 487.83, סטיית תקן: 71.07). אפשר לראות כי בממוצע העיתונאים משתמשים בכמות גדולה יותר של כינויים: תלמידים 7.01% ואילו עיתונאים 8.26%. שיעור השימוש בכינויי גוף ראשון ושני דומה בשתי הקבוצות (2.22% תלמידים ו-2.17% עיתונאים), אולם יש הבדל בממוצע השימוש בכינויים בגוף שלישי: 4.67% לתלמידים ו-6% לעיתונאים. מעניין לראות את ההבדלים בשימוש בכינויים פרודים לעומת כינויים חבורים: תלמידים משתמשים יותר מאשר עיתונאים בכינויים פרודים: 2.99% לעומת 2.09%, ואילו ממוצע השימוש בכינויים חבורים הוא 2.52% לתלמידים ו-4.64% לעיתונאים, כלומר תלמידים משתמשים פחות מעיתונאים בכינויים כאלה.

לשם השוואת שיעורי השימוש בכינויים השונים של התלמידים לנורמה, נערכה סדרת מבחני one sample t test. המשתנים התלויים היו שיעורי השימוש בכינויים השונים. משתנים אלה הושוו אל הנורמה בכתובה מאמרנית בעיתונות. בלוח 3 מוצגים ערכי t והפרשי ממוצעים לפי קטגוריות הכינויים המרכזיות בחיבורי התלמידים.

לוח 3. ערכי t והפרש ממוצעים לפי קטגוריות הכינויים

משתנה	t (106)	mdif
שיעור הכינויים בחיבור	-5.35***	-1.25
שיעור הכינויים בגוף ראשון ושני	.24	.05
שיעור הכינויים בגוף שלישי	-7.51***	-1.33
שיעור הכינויים הפרודים	6.66***	.90
שיעור הכינויים החבורים	-17.39***	-2.12

*p < .05 ** p < .01 *** P < .001

מהתבוננות בלוח 2 עולים הבדלים מובהקים בשיעור השימוש בכינויים בחיבור. שיעור השימוש של כותבים מומחים (עיתונאים) בכינויי גוף בכתיבתם גבוה באופן מובהק מזה של כותבים טירונים (תלמידים) ב-1.25% בממוצע. ההבדלים בשיעור הכינויים בחיבור הם בשתי קטגוריות עיקריות:

- א. הבדלים בכמות השימוש בכינויים בגוף שלישי – שיעור השימוש שתלמידים עושים בכינויי גוף שלישי נמוך באופן מובהק מן הנורמה ב-1.33% בממוצע;
- ב. הבדלים באופן השימוש בכינויים. תלמידים משתמשים באופן מובהק בכינויים חבורים הרבה פחות מן הנורמה (הפרש ממוצעים 2.12%) ובכינויים פרודים יותר מהנורמה (הפרש ממוצעים 0.9%). ההבדלים בשימוש בכינויי גוף ראשון ושני בין מומחים לטירונים אינו מובהק סטטיסטית (הפרש הממוצעים 0.05%), כלומר התלמידים אינם חורגים מן הנורמה.

בלוח 4 מוצגת השכיחות הכוללת של תת-קטגוריות הכינויים, הממוצעים, סטיות התקן והמדרג הממוצע (Mean Rank) של שיעורי כינויים, מתוך סך כל המילים במאמרי העיתונאים ובחיבורי התלמידים. לצורך השוואת הקבוצות ונוכח השכיחות הנמוכה יחסית של תת-קטגוריות אלה, בעקבות מיעוט המשתתפים שעשו בהן שימוש, נערכה סדרת מבחני Independent Mann-Whitney U Tests, להשוואת המדרג הממוצע של תת-קטגוריות הכינויים מתוך סך כל המילים בטקסט.

לוח 4. שכיחות תת-קטגוריות הכינויים, ממוצעים, סטיות התקן, המדרג הממוצע וערכי Z של שיעורי כינויים מתוך סך כל המילים בחיבורים ובמאמרים

מדד	כותבים טירוניים – תלמידים n=107				כותבים מומחים – נורמה n=18			
	סה"כ תת קטגוריות הכינויים	ממוצע	סטיות תקן	מדרג ממוצע	שכיחות סה"כ הכינויים	ממוצע	סטיות תקן	מדרג ממוצע
כינויי גוף שלישי								
כינויי גוף נושאים בפסקית זיקה	58	.17	.28	65.37	3	.04	.11	48.92
כינויי הגוף הצמוד ל"זה" ("זזה")	53	.17	.34	65.32	1	.01	.05	49.19
כינויי גוף אוגדיים לפני שם תואר	56	.20	.33	64.49	9	.11	.25	54.17
כינויי גוף פרודים								
כינויי גוף נושאים אנפוריים בפסקיות עצמאיות	138	.45	.44	60.83	60	.72	.63	75.89
כינויי גוף חבורים								
כינויי גוף ראשון שני חבורים סינתטיים	47	.15	.31	60.95	18	.20	.23	75.17
כינויי גוף שלישי חבורים סינתטיים	155	.49	.71	55.98	191	2.20	1.50	104.72

*p < .05 ** p < .01 *** P < .001

הערה: תת-קטגוריות הכינויים המוצגות בטבלה נבחרו מתוך מכלול תתי-הקטגוריות שנבדקו במחקר זה כמייצגות סוגל סגנוני בכתיבה. ערכי הממוצעים וסטיות התקן חושבו בהתבסס על ציונים אחוזיים (טווח 0-100) המבטאים את שיעור היקרותם של הכינויים השונים מתוך סך כל המילים בטקסט.

הדיון בממצאים ייעשה על פי הקטגוריות הראשיות: גוף ומצב צורני-תחבירי. הדוגמאות שיוצגו יהיו מכלל הקטגוריות במעורב, שכן קשה להפריד ביניהן, כלומר יכולה להופיע דוגמה בדיון על "בין פרוד לחבור" שהיא מציגה גוף ראשון או גוף שני או גוף שלישי.

גוף הכינוי כמבחין בין כותבים טירוניים לבין כותבים מומחים הגוף השלישי

ההבדלים בשימוש בגוף שלישי מצביעים על הבדלים בסגנון הכתיבה. טירוניים מתקשים להסתגל לנורמות הלשון הכתובה שבה משמשים כינויי גוף שלישי ליצירת קישוריות בדרך חסכונית. הקושי להסתגל לנורמות הלשון הכתובה, בא לידי ביטוי לא רק בשימוש המועט יחסית בכינויי הגוף השלישי (ממוצע של 4.67%), אלא גם באופן שמשמשים

בהם. מתברר שתלמידים משתמשים בהם דווקא בהקשרים המאפיינים לשון מדוברת, כדי לרווח את הכתיבה, כמקובל בלשון המדוברת. להלן כמה עדויות לכך העולות מתוך הממצאים:

1. תלמידים משתמשים יותר מעיתונאים באופן מובהק בכינויי גוף נושאים בפסוקית זיקה, תבנית תחבירית המאפיינת את לשון הדיבור (בורוכובסקי, תש"ע). תוצאת מבחן מאן וויטני מצביעה על כך: $z = 2.14, p < .05$. תבנית זו המאופיינת בסימן עודף, מאפשרת ריווח של הכתיבה באמצעותה ויצירת מבנים אנליטיים יותר. דוגמאות מכתבת התלמידים:
 - א. להעתיק תוכנה שהיא בלתי חוקית...
 - ב. אנשים שהם מיעוטי יכולת...
 - ג. באינטרנט אשר הוא מביא לאנשים את האופציה...

בדוגמאות שלעיל, השימוש בכינויי גוף איננו הכרחי וניתן להשמטה, לדוגמה: "להעתיק תוכנה בלתי חוקית"; "אנשים מיעוטי יכולת"; "באינטרנט שמביא לאנשים את האופציה".

2. כינוי בולט נוסף המבחין בין כתיבתם של מומחים לזו של טירונים הוא השימוש ב'זהו' או ב'זוהי'. השימוש בכינוי רווח יותר בכתיבת התלמידים מאשר בכתיבת המומחים. מבחן מאן וויטני מצביע על מובהקות: $z = 2.25, p < .05$. להלן כמה דוגמאות:
 - א. זהו שוק הזיופים של המוצרים בישראל;
 - ב. שזהו המוצר המזויף;
 - ג. בגדים זהו עניין מאוד רגיש;
 - ד. זוהי תופעה לגיטימית.
 - ה. זוהי תופעה שלאחרונה החלה להתפתח.

הארכת מילים קצרות, כגון 'זה' באמצעות הדבקת כינויי גוף, היא לא רק לשם ריווח הכתיב, אלא במיוחד אמצעי להפניית תשומת הלב ביתר בולטות אל בואו של החידוש.

מעיון מעמיק בכל החיבורים והמאמרים מצאנו מאפיינים בולטים נוספים על אף שלא נמצאו מובהקים:

3. תלמידים משתמשים יותר מעיתונאים בכינויי גוף אוגדיים לפני שם תואר. השימוש בכינויי גוף בתבנית תחבירית זו המאפיינת את הלשון המדוברת בהשוואה לכתובה (בורוכובסקי בר-אבא, תש"ע), מאפשר להכריז מפורשות על בואו של החידוש ומקל על פענוח המסר. דוגמאות מחיבורי התלמידים:
 - א. הסיבה לכך היא פשוטה;
 - ב. תרבות הזיופים היא שכיחה למדי;
 - ג. הפגיעה בחברות ומוצרים היא קשה;
 - ד. המחירים של המוצרים הם מאוד גבוהים;
 - ה. שוק הזיפנים הוא ענק;
 - ו. דעתי היא נחרצת.

בדוגמאות שלעיל, השימוש בכינויי גוף אינו הכרחי וניתן להשמטה, לדוגמה: "הסיבה לכך פשוטה"; "הפגיעה בחברות ובמוצרים קשה".

4. עוד התרשמנו שתלמידים משתמשים יותר מעיתונאים בכינויי גוף שלישי במבנים תחביריים מיוחדים (ממוקדים), מבני ייחוד או מבנים מבוקעים, שמטרתם להבליט את אחד הרכיבים במבע, והם מזוהים עם הלשון המדוברת (בורוכובסקי בר-אבא, תש"ע, תשס"ג-תשס"ד). דוגמאות מחיבורי התלמידים:
- א. זמר אשר מכין דיסק הוא משלם הרבה מאוד כסף כדי להקליט אותו;
 - ב. סרט מקורי שקונים מהחנות הוא גם נצפה ברזולוציה;
 - ג. אדם שמוכר דיסקים מזויפים הוא ייענש בשם החוק;
 - ד. ישראלי מצוי הוא זה שמוצא את הג'ינס הכי יפה במחיר הכי זול.

גופים ראשון ושני

גם טירונים וגם מומחים משתמשים בגופים ראשון ושני, ובכך מתייחסים לכתיבה כאל אירוע תקשורתי המעוגן בהקשר נסיבתי מסוים. כתיבת טיעון אינה רק העברה של תוכן, אלא גם ייצוג של 'עצמי'. הכותבים זוכים למְזַכָּה (קרדיט) באמצעות זיהוי עצמם בכתיבה, באמצעות ייצוג של סמכות אינדוידואלית, בכך שהם מציגים ביטחון ומסירות לרעיונות שלהם (Hyland, 2002). הכותבים צריכים לבחור מילים אשר ימשכו את הקוראים וישכנעו אותם. הבחירות הלשוניות של הכותבים מעידות על זהותם, בדומה לכך גם הדרכים שבהן כותבים מציגים את עצמם.⁹ דוגמאות מחיבורי התלמידים המציגות שימוש בכינויי גוף ראשון ושני בצמוד לפועל נטוי:

- א. החברה לא מתנגדת להם ואינה מפסיקה לקנותם אלא קונה את זה בלי שום בעיה. כי למה שאני אקנה משהו ב-60 אם אני יכולה לקנות אותו ב-30.
- ב. וזה גורם שאנחנו לא ניצא לקנות בשוק דיסקים מקוריים שמחירים הם יקר אנחנו נעדיף לשבת בבית להוריד זיוף ולא לשלם זיופים אלו הם אסורים לפי החוק.
- ג. אתה זמר בתחילת דרכך וביגיעה מרובה הצלחת להוציא דיסק חדש משלך, וכמובן כל התהליך הזה של הוצאת הדיסק ושיכפולו עלו הון תועפות, ואתה קיווית וחשבת שהמחירות של הדיסק שלך יכסו על ההוצאות; אך אתה להפתעתך מגלה שאת דיסקך לא קונים אלא צורבים ומעתיקים ואת שיריך שומעים בחינם ואתה נשאת בלי כסף וגם הרבה חובות שאתה צריך לשלם... ואתה כדי להרוויח כסף העלת את המחירים של הדיסקים וככה איבדת עוד קונים...

בבדיקת השימוש בכינויי גוף ראשון וגוף שני נוצר הרושם שבשני הקורפוסים (כתבות בעיתון וחיבורי תלמידים) השימוש בגוף ראשון נפוץ יותר מהשימוש בגוף שני. אחד הגילויים לזהות 'סופרית', הוא שימוש בכינויי גוף ראשון ובחלופותיהם. זהו כלי רטורי רב-עוצמה שבעזרתו אפשר להדגיש את התרומה של הכותב. הדרך הקלה והברורה ביותר לכותב לוודא בבירור את תפקידו בשיח היא שימוש בכינויים בגוף ראשון (Hyland, 2002; Kuo, 1999). השימוש בגוף ראשון מאפשר לכותבים לחתור לכיוון הסכמה עם דעותיהם. בדרך זו הם ברורים לחלוטין לקוראים שלהם, ומכוונים את הקוראים לפרשנות הרצויה של הטקסט שלהם. כינוי גוף ראשון הוא כלי חזק שבאמצעותו הכותבים מביעים את זהותם באמצעות הבעת טענותיהם בסמכותיות.

בכתיבת המומחים, רוב הכינויים הפרודים בגוף ראשון ושני (74% מכלל הכינויים) מצויים בצורת הריבוי: 'אנחנו' או 'אנו' ב-63% ו'אתם' ב-11%. 'אתה' – איננו מצוי כלל. בכתיבת התלמידים, לעומת זאת, העדיפות היא לצורות היחיד (70% מכלל כינויי גוף ראשון ושני פרודים). 'אני' מצוי ב-50.4% מכלל כינויי הגוף (ראשון ושני) הפרודים. העדפת צורת היחיד בכתיבת הטירונים, מלמדת אף היא על קרבה רבה יותר לשיח אינטימי וללשון הדיבור, בהשוואה לכתיבת

9 איווניץ (Ivanic, 1997) הדגישה שלושה היבטים של זהות כותבים: 'עצמי אוטוביוגרפי המושפע מהיסטוריית החיים של הכותב; עצמי שיחתי שבו התמונה או הקול של הכותב עולה מן הטקסט; עצמי סופרי הבא לידי ביטוי במידה שבה הכותב חודר לטקסט ומקבל אחריות על תוכנו.

מומחים. העדפת השימוש ב'אני' מבטאת שיח אגוצנטרי וסגור יותר, שבו עומד הכותב במרכז התקשורת. שיח כזה פחות דיאלוגי ופחות אינטראקטיבי משיח המומחים, המרבים להשתמש ב'אנחנו' (עמיר ואתקין, 2014). עוד נמצא כי מבין החלופות 'אנחנו' או 'אנו', רווחת בכתיבת התלמידים הצורה 'אנו' והיא נקרית ב-51% מכלל הצורות 'אנחנו' או 'אנו'. התפוצה של 'אנו' אף גבוהה יחסית מזו שנמצאה בלשון המומחים (37%). השימוש הבולט יותר ב'אנו' מלמד על ההכרה שקיימת שפה כתובה השונה משפת הדיבור. הכרה זו הולכת וגדלה מגיל חטיבת הביניים (ניר-שגיב ואחרים, תשס"ח).

המצב הצורני-תחבירי של הכינוי, כמבחין בין כתיבת טירונים לכתיבת מומחים

מתוך הממצאים עולה כי יש הבדל מובהק סטטיסטית בין כותבים מומחים לבין התלמידים במידת השימוש בכינויים הפרודים והחבורים.

כינויי גוף פרודים

נמצא כי ביחס לנורמה התלמידים משתמשים יותר בכינויי גוף פרודים, המתפקדים כנושא, כנושא וכאוגד. הקביעה מבוססת על מבחן one sample t test שנערך למדד כללי המכיל את כל הכינויים הפרודים (אני, אתה, הוא, היא, אנחנו, אנו, אתם, הם, הן). ערך t והפרש ממוצעים למדד שיעור הכינויים הפרודים הוא: $t(106) = 6.66, mdif = .90$. ריבוי כינויי גוף פרודים הם אחד ממאפייני השפה הדבורה¹⁰, בהשוואה למספרם בשפה הכתובה (בורוכובסקי בר-אבא, תש"ע; Biber et al., 1999), ופעמים השימוש בהם מוסבר בעיקר בשיקולים פרגמטיים המאפיינים שפה מדוברת. דוגמאות לריבוי השימוש בכינויים פרודים בקרב תלמידים:

אני מכיר את האמן, אני מוקיר ומעריך אותו ואם היה חי – הייתי משקיע מן כסף ומשאבים אחרים בכדי לעודד אות יצירתו ויצירתתי. אני גם מוריד את שיריה של הלהקה הנורווגית האהובה עלי בלי יסורי מצפון מיותרים. יהיה זה עוול לטכנולוגיה לק... את הפשע הפלילי אותו ביצעתי בסוף. אני מעדיף חיקוי.

לדוגמא, מכנסי ג'ינס של חברת "ליוויס" יכולים להגיע למחיר של מאות שקלים וזאת בשל השם הטוב שיצא לחברה ולאיות המכנסים שהיא מייצרת... גורם נוסף לתופעה הוא חוסר רצון מצד אנשים לשלם על דבר שהם יכולים לקבל בחינם.

אף שככלל תלמידים משתמשים יותר בכינויים פרודים מאשר עיתונאים, נמצא שהם משתמשים בכינויי נושא אנפוריים בפסקיות עצמאיות פחות בהשוואה לנורמה (מבחן מאן וויטני: $z = 1.66, p < .05$), כפי שעושים זאת העיתונאים, למשל בדוגמאות שלהלן:

דרך מוזרה זו בנתה את כוח הימין באופן רב-ממדי. ראשית, היא מציגה אותו כ"שלטון, כזה שאין בלתו וכל שנתר הוא להיאבק על הקירבה הלוחשת של היועצים-הסריסים לאוזניו. שנית, היא מאפשרת לשליט הימני הקיצוני "להתמרכז" בתודעה.
(ספי רכלבסקי)

ניכר היה בכך שקשה לך לומר את המלים האלה. בייסורים הן נעקרו מפין... אתגר 2010 הוא אתגר מונומנטלי. במישור אחד הוא דומה לאתגר הצהרת בלפור של חיים ויצמן.
(ארי שביט)

10 אין הכוונה לקבוע שהכינויים שגויים או מיותרים, אלא להציג את תפוצתם הגדולה.

מיעוט השימוש בכינויי נושא אנפוריים בפסקאות עצמאיות מצביע על כך שתלמידים אינם נוהגים להשתמש בכינויי גוף כאמצעי מקשר בין יחידות תחביריות גדולות ממשפט. מחיבורי התלמידים מתקבל הרושם שפעמים רבות מופיע הכינוי "זה" בראש פסקית עצמאית, כשהישות אינה אנושית. ייתכן ש "זה" הוא חלופה לכינויי גוף או אמצעי להימנע מדיוק ומספציפיקציה של הקודמן (כלומר הישות שנזכרה לפני כן בטקסט). דוגמאות:

הזיוף פוגע מאוד ביבואנים ובכל אלה שמייצרים מוצרים אמיתיים. מבחינה כלכלית של הקונה זה טוב לו.
 אנחנו מובילים בעולם תרבות הזיופים. זה מראה רק כמה שהמחירים בארץ הם גבוהים מאוד!

כינויי גוף חבורים

תפוצת הכינויים החבורים בכתיבת המומחים גדולה משמעותית מזו שבכתיבת התלמידים. תוצאת מבחן t מעידה על כך: $t(106) = -17.39$, $mdif = -2.12$. מתוצאת המבחן עולה כי יש הבדלים מובהקים סטטיסטית בין המומחים לטירונים. עיתונאים משתמשים בכינויים חבורים באופן בולט יותר מאשר תלמידים. השכיחות הנמוכה בשימוש בכינויי גוף חבורים בקרב תלמידים מצביעה על הקושי של הטירונים להציג ישות שהוכנסה לטקסט בדרגות הבלטה שונות. כותבים מומחים אומרים יותר מאמירה אחת על כל ישות שהוכנסה לטקסט, ויכולים להציג אותה בדרגות הבלטה שונות. לדוגמה:

חיילים הם לא פיונים ולא נוצקו מעופרת: כל שכן חיילי מילואים שהם קודם כל אזרחים. נודעת להם השפעה שלא תמיד הם מודעים לעוצמתה.
 (יוסי שריד)

הכותב שפתח בקודמן "חיילים", ממשיך לאחוז באותה ישות כשהוא שמאזכר אותה ברמת הבלטה פחותה במילה "להם". כך גם ביחסים בין הקודמן "השפעה" לאזכורה ב"לעוצמתה". לעומת זאת, תלמידים יכולים לאחוז באותה ישות, באמצעות כינויים פרודים או באמצעות חזרות לקסיקליות בכתיבתם, אך אינם משנים את בולטות הישות.¹¹ דוגמאות של תלמידים:

אי-אפשר כל פעם שנצטרך לקנות חולצה פשוטה אז היא תעלה רבע משכורת, רק כי הגיע הזמן לקנות חולצה.

סביר להניח שכותבים מומחים היו בוחרים במקום "היא תעלה" את החלופה: מחירה יהיה... וכך גם במקום "שהם אוהבים" היו בוחרים בחלופה "האהובים עליהם". דוגמה נוספת: "אנשים צורבים רק את השירים שהם אוהבים". בדוגמה זו הכותב מחזיק בפסקית השנייה באותה התמה שבפסקית הראשונה, באותה מידה של בולטות, באמצעות כינויי גוף פרוד. ייתכן שמומחה היה כותב: אנשים צורבים שירים האהובים עליהם. ועוד דוגמה: "הצרכנים מעדיפים לצרוך זיופים, מכיוון שהם זולים יותר מהמוצרים המקוריים". ייתכן שכותבים מומחים היו בוחרים בחלופה "הצרכנים מעדיפים לצרוך זיופים בגלל מחירם הזול ב...".

...אך כולם יודעים שהמוצר המקורי הוא טוב יותר מהמזויף וישאר ליותר זמן מהמזויף.

זיוף של מותג נחשב כמובן ללא חוקי. לזיוף זה קוראים הפרת זכויות יוצרים.

הצרכן מרוויח רבות מצריכת מוצרים מזויפים. עבור הצרכן, רכישת מוצרים מזויפים זאת שיטה קלה וזולה. התופעה הנ"ל לא חוקית ומעבר לקח פוגעת רגשית, כלכלית וחברתית. הנפגעים העיקריים בעקבות התופעה הם היצרנים.

11 יודגש כי זהו עניין סגנוני. אין הכוונה לשפוט אם טוב הוא או אם רע.

בבדיקת הכינויים החבורים נחקרו שתי תת-קטגוריות: הכינויים הסינתטיים והכינויים האנליטיים. הממצאים מצביעים על הבדלים מובהקים סטטיסטית בין טירונים לבין מומחים בכינויים הסינתטיים. בעוד שבקרב עיתונאים רווחו צורות, כמו "הסתלקותנו" (ירון לונדון), "זכותם לזהות יהודית" (עמליה רוזנבלום), הרי אצל תלמידים בלטו צורות כמו הצריכה שלהם, שיר שלהם, המחשב שלהם.

ממצאי מבחני מאן וויטני מעידים על כך: כינויי גוף ראשון ושני חבורים סינתטיים: $z = 1.88, p < .05$; כינויי גוף שלישי חבורים סינתטיים: $z = 5.40, p < .001$.

הכינויים הסינתטיים שנבדקו הם משני סוגים: כינויים אנפוריים כדוגמת "ילדו" או כינויים קטפוריים במבני סמיכות כפולה, כדוגמת "ילדו של הסופר". עוד נמצא כי בשימוש בכינויים קטפוריים בסמיכות הכפולה מורגשת לעתים אצל התלמידים סטייה בשימוש במבנה, לדוגמה "דרכם של משרד התחבורה" או "בא על חשבונם של מכירת הדיסקים"; "לכיסם של החברות", "התפתחותו של הזיפוס".

גם אצל טירונים וגם אצל מומחים הכינוי החבור הסינתטי מצטרף בעיקר לשמות ופחות לצורות מקור.¹² הצטרפות הכינוי לפועל נטוי נמצאה פעם אחת בקרב המומחים כצורה קפואה "תשליכוהו"¹³ (יוסי שריד).

הממצאים על השימוש בכינויים חבורים סינתטיים ואנליטיים מעידים, כמצופה, על פערי משלב בין כותבים טירונים, המעדיפים מבנים אנליטיים, לבין מומחים המעדיפים מבנים סינתטיים (אורנן, תשכ"ט; מוצניק תשס"ו).

כינויי גוף בצירופים קבועים

מקריאת חיבורים רבים במשך שנות ההוראה ומשיחות עם מורות, עולה כי תלמידים מרבים להשתמש בכינויי גוף בצירופים קבועים, שבהם הכינוי נתפס כחלק בלתי נפרד מהגרעין. הביטוי השכיח ביותר מסוג זה בכתובת התלמידים (60% מכלל ההיקריות) הוא הביטוי המודגל לסימון הדעה: "לדעתי" או "לפי דעתי".¹⁴ בכתובת העיתונאים אין הביטוי נמצא כלל. טירונים נוטים להכריז על נוכחותם בטקסט בביטוי קבוע וקפוא המקובל בלשון הדיבור: "לדעתי". לעומת זאת, עיתונאים נוכחים בטקסט שלהם באמצעים לקסיקליים ותחביריים מגוונים. במבני ניגוד למשל:

ישראל ראויה עכשיו לאופוזיציה אמיתית וכנה, ולא כזאת המבוססת על סתירות והטעיות. ישראל ראויה עכשיו לאופוזיציה לוחמת ולא לאופוזיציה מחרחרת מלחמה. דרושה לנו עכשיו אלטרנטיבה אמיתית, ולא ימין המתחפש לשמאל ומצעיד אותנו בלי שנבחין בכך בקצב המארש: שמאל ימין שמאל.
(ענר שלר)

במבני שאלות רטוריות למשל:

כמה אווילית אפוא הפרנויה הישראלית המתנפלת עתה על הדין הזה להשתיקו. מה היה מתערער בעוצמתנו לו ידענו להודות, כאותם חוקרים ומתעדים, שהצדק איננו כולו אתנו? מה היה נגרע מכבודנו לו השכלנו, ב-15 במאי, להרכין ראש עם אזרחי המדינה הערבים, להבהיר להם ששמחת העצמאות שלנו מהולה בעצב אסונם ולהבטיח להם, ביום הזה שיכול להפוך גם ליום ישראלי, שמעמדם האזרחי השוויוני לא יבטל, אך ירפא, את כאבם?
(אבירמה גולן)

20% נוספים מכלל הביטויים הקבועים, הבאים עם גוף ראשון בכתובת התלמידים, הם מסוג "כולנו", "רובנו". בדרך זו, שבה כינויי הגוף מופיע ברבים, מנסים התלמידים ליצור לגיטימציה לדבריהם בהסתמכותם על קהילת השיח הישירה שלהם. בקרב עיתונאים לא נמצאו ביטויים אלו כלל. "חלקנו" נקרה פעם אחת בלבד.

12 אצל מומחים נמצאו צורות מקור אחדות כמו בבואם, בלכתם.

13 בהשפעת המקרא "כל פליט מסודאן ומאריטריאה המדברה תשליכוהו".

14 וראו עוד במאמרו של עמיר ואתקין, תשע"ב.

דיון ומסקנות

מטרת המחקר היא לעמוד על דרכי השימוש בכינויי הגוף בכתיבתם של תלמידים ולבחון את יעילותם להעריך את סגנון הכתיבה. הנחת המחקר הייתה שהשימוש בכינויים יחשוף הבדלים בין סגנונות כתיבה בגלל הזיקה של הכינויים לאפנויות לשון, שכן הם אחד המאפיינים המבחינים בין טקסט כתוב לבין טקסט דבור (בורוכובסקי בר-אבא, תש"ע; Biber et al., 1999), והם תלויים בנסיבות השיח (Harwood, 2005).

ואמנם, במחקר נמצאו הבדלים בין כתיבת התלמידים (כותבים טירונים) לכתיבת עיתונאים (כותבים מומחים) באופן השימוש בכינויי גוף. ההבדלים מלמדים על נוכחות מוגברת של האפנות האורלית (ניר ורועה, תשנ"ג; Fowler, 1991) בכתיבתם של התלמידים בניגוד למקובל בכתיבת המומחים השומרים על יתר פורמליות בכתיבה. עם זאת, חשוב לציין שהמחקר בחן תת-קטגוריות רבות וספציפיות, ומשום כך בחלקן לא נמצאו די היקרויות היכולות להעיד על הבדלים מובהקים בין תלמידים לבין עיתונאים. על כן מומלץ לבחון במחקר המשך את כל תת-הקטגוריות מתוך קורפוס גדול יותר.

מתוך הממצאים עולה שתלמידים משתמשים פחות מעיתונאים בכינויי גוף שלישי המאפיינים לשון כתובה, פחות משתמשים גם בכינויי נושא אנפוריים, בפסוקיות עצמאיות ליצירת קישוריות מעבר לגבולות המשפט וכן פחות משתמשים בכינויי גוף חבורים, האופייניים אף הם לכתיבה. מן המחקר ניכר הקושי של התלמידים להפריד בין לשון הדיבור ללשון הכתב (Halliday, 1989; Kress, 1982; Ravid & Tolcinsky, 2002). כותבים טירונים משתמשים פחות מכותבים מומחים בכינויי גוף בתפקיד הראשוני הקישורי שלהם, המקובל בשפה הכתובה. הם אינם משכילים להשתמש בכינויים כאמצעי לאקונומיות בכתיבה, המאפשרת התמקדות בתוכן.

תלמידים משתמשים בכינויי גוף יותר מן המומחים, בהקשרים המאפיינים לשון מדוברת. בכתיבתם ניכרת תפוצה גדולה יותר של כינויי גוף פרוודים, כמקובל בלשון המדוברת, והם משתמשים בהם להבלטת רכיב לשוני שברצף, באופן המקובל בדיבור וכן לריווח הכתיבה (הלוי, תשס"ו; בורוכובסקי בר-אבא, תשס"ט), כפי שהדבר בא לידי ביטוי בשימוש שהם עושים בכינויי גוף נושאים בפסוקית זיקה, בכינויי גוף אוגדיים לפני שם תואר ובחזרה על כינויי הגוף שבפועל. הנטייה ללשון הדיבור ניכרת גם בנטייתם של התלמידים להעדיף את הכינוי החבור האנליטי על הסינתטי, בשונה מהעיתונאים המעדיפים מבנים סינתטיים המתאפיינים בהצמדה של כינוי הגוף לשם ולשם הפועל.

לא נמצאו הבדלים משמעותיים בין תלמידים למומחים באופן שימוש בגוף ראשון ובגוף שני. שתי הקבוצות הנבדקות השתמשו בגופים אלו לצורכי הנכחה, ליצירת שיתוף ורגשיות בשיח, כפי שמצופה בכתיבת טיעון (לבנת, תשע"א; הורביץ, 1999). שימוש בגופים אלה אף מאפשר הבלטה של הנוכחות הסופרית של הכותבים (Hyland, 2002). ייתכן שחלק מן הכותבים נמנעים מלעשות כן בגלל חוסר ביטחון בדבריהם, חשש מלקיחת אחריות על הכתוב ואולי אף אמונה שהטקסט צריך להיות אובייקטיבי יותר. שימוש בגוף ראשון יהפוך אותו סובייקטיבי מדי. בכל זאת, נמצאו הבדלים בשימוש בביטוי הדיבורי "לדעתי", השגור אצל תלמידים בלבד. ביטוי זה נובע בעיקר מתוך שינון תבניות שנלמדו בבית הספר ומזיהוי ציין עמדה זה כמאפיין את הסוגה (עמיר ואתקין, תשע"ב).¹⁵ השימוש בכינויי הגוף עשוי להציג את הדרך שבה בונים הכותבים את יחסיהם עם קוראיהם ועם קהילת השיח שבה הם נטועים (Kuo, 1999).

למרות הנוכחות הבולטת של האפנות האורלית בכתיבת התלמידים ניכרת בכתיבתם המודעות לדרישות השיח הכתוב והנטייה להגביה את הלשון. מודעות זו באה לידי ביטוי בעיקר בבחירתם גם בכינויים חבורים סינתטיים וכן בהעדפתם את הצורה "אנו על" "אנחנו".

ממחקר זה עולה כי אפשר להשתמש בקטגורית הכינויים ככלי להערכת סגנון הכתיבה. ככל שבטקסט הכתוב יש יותר כינויים חבורים בגוף שלישי, משתקף סגנון האופייני ללשון כתובה ולהפך. מסקנה זו חשובה לכל העוסקים בהוראת הכתיבה, שכן יוכלו להיטיב את ההנחיה של התלמידים בתהליך הכתיבה, בעיקר בשלבי הטיוט והשכתוב. הממצאים שופכים אור על אחת מנקודות התורפה בכתיבתם של תלמידים: מעורבות השפה המדוברת בשפה הכתובה.

15 לא הרחבנו בדיון על 'לדעתי'. דיון רחב מאוד בנושא זה ומאותו הקורפוס אפשר למצוא אצל עמיר ואתקין, תשע"ב.

מקורות

- אורנן, ע' (תשכ"ט). שימושם של כינויי קנין חבורים ופרודים בלשון ימינו. בתוך דברי הקונגרס העולמי הרביעי למדעי היהדות (כרך ב, עמ' 117-122). ירושלים: האיגוד העולמי למדעי היהדות
- אזר, מ' (תשנ"ה). תחביר לשון המשנה. ירושלים: האקדמיה ללשון העברית
- בורוכובסקי בר-אבא, א' (תשס"ג-תשס"ד). דקדוק הלשון המדוברת. לשוננו לעם, נ"ד, 75-88
- בורוכובסקי בר-אבא, א' (תשס"ט). הכינויים בשפה המדוברת – התמסדות תחבירית והתפתחות פרגמטית, בלשנות עברית 62-63, 144-181
- בורוכובסקי בר-אבא, א' (תש"ע). העברית המדוברת. ירושלים: מוסד ביאליק
- בן שחר, ר' (תשנ"ד). התפתחות לשון הדיאלוג בסיפורת הישראלית – תחנות עיקריות. סדן 1, 217-240
- הורביץ, מ' (1999). גוף ראשון בגוף שני – עיון דיסקורסיבי בפסדו-נוכח, בתוך ע' אורנן, ר' בן שחר וג' טורי (עורכים). העברית שפה חיה 2 (עמ' 75-90). תל אביב: הקיבוץ המאוחד
- הלוי, ר' (תשס"ו). תפקידה של "זה" הבלתי לקסיקלית בעברית בת ימינו. לשוננו סח, 283-307
- השכל-שחם, ע' (2010). "מודל להערכת כתיבת טיעון ככלי מחולל כתיבה" – חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה. ירושלים: האוניברסיטה העברית
- לבנת, ז' (תשע"א). הרטוריקה של המאמר המדעי. רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן
- לבנת, ז' ויציב, א' (תשע"ג). חילופים פונקציונליים של גוף, זמן ומודוס במארג השיח הדבור. בתוך: מ' מוצ'ניק, וצ' סדן (עורכים), מחקרים בעברית חדשה ובלשונות היהודים מוגשים לאורה (רודריג) שורצולד (עמ' 461-472). ירושלים: כרמל
- מוצ'ניק, מ' (תשס"ו). כינויים חבורים או פרודים בכתיבתו של חיים באר. מחקרים בלשון, י, 113-124
- ניר, ר' ורועה, י' (תשנ"ג). דרכי הציטוט בעיתונות הישראלית. בתוך ע' אורנן, ר' בן שחר וג' טורי (עורכים). העברית שפה חיה (עמ' 189-210). חיפה: אוניברסיטת חיפה
- ניר-שגיב, ב', שטרנאו, מ', ברמן, ר' ורביד, ד' (תשס"ח). התפתחות המשלב הלשוני בגיל בית הספר כגורם מבחין בין סוגות (סיפורי/עיוני) ובין אפנויות (כתיבה/דיבור). אוריינות ושפה 1, 71-104
- עמיר, ע' ואתקין, ה' (תשע"ב). צייני עמדה בכתיבת טיעון של תלמידי בית הספר התיכון. בתוך ע' השכל-שחם, ר' בורשטיין, ע' עמיר וה' אתקין (עורכות), מזמרת הלשון – עיון ומחקר בחינוך הלשוני (עמ' 317-334). ירושלים: משרד החינוך
- עמיר, ע' ואתקין, ה' (2014). דיאלוגיות בכתיבתם של תלמידים. דפים, 57, 37-54
- פולק-יצחקי, ה' (תשס"ה). תפקידיהם של הסוגים השונים של כינויי הגוף הנושאים בשיח עברי דבור. עבודת גמר לקראת התואר מוסמך. חיפה: אוניברסיטת חיפה
- פלד, נ' (1996). דרכים לאוריינות (כרך א', מדיבור לכתיבה). ירושלים: כרמל
- רביד ד' ושלום, צ' (2012). סטנדרטים להערכת כתיבה בכיתה ז'. דוח שהוגש לקרן יד הנדיב. ירושלים: יד הנדיב
- רוזן, ח' (1977). עברית טובה. ירושלים: קריית ספר

Ariel, M. (1990). *Accessing noun phrase antecedents*. NY & London: Routledge

Bereiter, C. & Scardamalia, M. (1982). From Conversation to Composition: The role of Instruction in Developmental Process, In R. Glaser (Ed.), *Advances in Instructional Psychology* (Vol.2, pp. 1-64). NJ: Lawrence Erlbaum

Bereiter, C. & Scardamalia, M. (1987). *The psychology of written composition*. NJ: Lawrence Erlbaum

Biber, D., Johnsson, S., Leech, G., Conrad, S. & Finegan, E. (1999). *Longman grammar of spoken and written English*. Harlow: Longman

- Briton, J. (1970)). *Language and Learning*. Miami. FL: University of Miami Press
- Chafe, W. (1985), Linguistics Differences Produced by Differences Between Speaking and Writing. In D. Olson, N. Torrance & A. Hildyard (Eds.), *Literacy, Language and Learning*. Cambridge: Cambridge University Press
- Elbow, P. (1973). *Writing without teachers*. London: Oxford University Press
- Elbow, P. (1981). *Writing With Power: Techniques for Mastering the Writing Process*. Oxford: Oxford University Press
- Elbow, P. (2000). *Everyone Can Write*. New York: Oxford University Press
- fill this gap': Inclusive and exclusive pronouns in academic writing. *Applied Linguistics*, 26(3), 343-375
- Flower, L.S & Hayes, I.R. (1981). A Cognitive Process Theory of Writing. *College Composition and Communication*, 32, 365-387
- Flower, L.S. & Hayes, J.R. (1980). The dynamics of composing: Making plans and juggling constraints. In L.W. Gregg & E.R. Steinberg (Eds.), *Cognitive processes in writing*. Hillsdale (pp. 31-50). N.J.: Erlbaum
- Fowler, R. (1991). *Language in the News. Discourse and Ideology in the Press*. London & N.Y
- Glinert, L. (1989). *The Grammar of Modern Hebrew*. Cambridge: Cambridge University Press
- Halliday, M.A.K (1989). *Spoken and Written Language*. Oxford: Oxford U. Press
- Harwood, N. (2005). 'We do not seem to have a theory... the theory I present here attempts to Hayes, J.R. & Flower, L.S. (1980). Identifying the organization of writing processes. In: L. W. Gregg & E. R. Steinberg (Eds.), *Cognitive processes in writing: An interdisciplinary approach*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum: 3-30.
- Hayes, J.R. (1996). A new framework for understanding cognition and affect in writing. In C.M. Levy & S. Ransdell (Eds.), *The science of writing. Theories, methods, individual differences and applications* (pp. 1-27). NJ: Lawrence Erlbaum Associates
- Hyland, K. (2002). Authority and invisibility: authorial identity in academic writing. *Journal of Pragmatics*, 34, 1091-1112
- Ivanic, R. (1997). *Writing and Identity: The discorsal construction of identity in academic writing*. Amsterdam: John Benjamins
- Kress, G. (1982). *Learning to write*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Kuo, C.H. (1999). The use of personal pronouns: role relationships in scientific journal articles. *English for Specific Purposes* 18(2), 121-138
- Levinson, S.C. (1992). *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University
- Moffet, J. (1968). *Teaching the Universe of Discourse*. Boston: Houghton Mifflin
- PressLyons, J. (1977). *Semantics* (Vol. 2). Cambridge: Cambridge University Press
- Ravid, D. & Tolcinsky, L. (2002). Developing linguistic literacy: A comprehensive model. *Child Lang*, 29, 417-447
- Rijlaarsdam, G., Van den Bergh, H., Couzijn, M. (2005). *Effective Learning and Teaching of Writing*. NY: Kluwer Academic Publishers
- Tannen, D. (1985). Relative focus on involvement in Oral and Written discourse. In D. Olson, N. Torrance & A. Hilyard (Eds.), *Literacy, language and learning*. Cambridge: Cambridge University Press

מאמרי הדעה מן העיתונות שנסקרו לצורך מחקר זה

- איילנד, גיורא (2011). פלסטין, ידיעות אחרונות, 25.4.2011
- ארנס, משה (2011). ישראל – ארץ ההזדמנויות, הארץ, 26.4.2011
- בר, איתן (2011). להביט מעבר לגבעה, ידיעות אחרונות, 17.4.2011
- גולן, אבירמה, יום ישראלי, הארץ, 27.4.2011
- גלעדי, אלון (2011). לקראת חוקה חברתית חופשית, הארץ, 24.4.2011
- הלוי, אפרים (2011). תהיו מציאותיים, הארץ, 21.4.2011
- טאוב, גדי (2011). ידיעות אחרונות, 18.4.2011
- יבין, יונתן (2011). ארבע קושיות, ידיעות אחרונות, 20.4.2011
- לונדון, ירון (2011). שיעור בענווה, הארץ, 26.4.11
- מודריק, ליאת (2011). בני חורין, ידיעות אחרונות, 17.4.2011
- מונדלק, רבקה (2011). קשר דם וטובת הילד, ידיעות אחרונות, 21.4.2011
- מרקוס, יואל (2011). מה הוא קופץ, הארץ, 29.4.2011
- פלוצקר, סבר (2011). לא לשלום עם הרוצחים, ידיעות אחרונות, 27.4.2011
- רינגל הופמן, איראלה (2011). על המדרכה, ליד בית ראש הממשלה, ידיעות אחרונות, 21.4.2011
- רכלבסקי, ספי (2011). רפיסות הלא-ימין, הארץ, 4.11.2011
- שביט, ארי (2011). ההזדמנות האחרונה, הארץ, 21.4.2011
- שלו, ענר (2011). שמאל ימין שמאל, הארץ, 27.4.2011
- שריד, יוסי (2011). גלעד שליט והמילואימניקים, הארץ, 29.4.2011